

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

TOJIK TILI FRAZELOGIYASINING DOLZARB MASALALARI

Tursunov Mirzo Mahmudovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Buxoro Davlat Universiteti

BuxDU Lingvistika: ingliz tili mutaxassisligi

2 – bosqich magistranti

Husenova Nigina G'affurovna

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi tojik tili frazeologiyasiga oid misollar, shuningdek ularning o'zbek va ingliz tilidagi muqobili bilan bog'liq muammolar, hamda tojik frazeologiyasining rivojlanish taraqqiyoti masalari, ushbu muammolar yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar haqida so'z boradi.*

Annotation: *This thesis talks about examples of phraseology of the Tajik language, as well as problems related to their Uzbek and English alternatives, as well as issues of the development of Tajik phraseology, researches conducted on these problems.*

Аннотация: *В данной тезис рассматриваются примеры таджикской фразеологии, а также проблемы, связанные с их узбекской и английской альтернативами, а также вопросы развития таджикской фразеологии, исследования по этим проблемам.*

Frazeologik birliklarning rivojlanishi va taraqqiyaoti natijasida frazeologik birliklarni har tomonlama va chuqur o'rganishga doir tadqiqotlar olib borildi. Frazeologiyani rivojlantirish tarixida, uning milliy xususiyatlari fanning dolzarb masalalaridan biridir. Tilning asosiy boyilik manbai xalqdir.

Tojik tili tojik xalqining hayotiy faoliyatining barcha qatlamlarini qamrab oladi. Tojik tili fors va doro tillari kabi boy tarixga ega. Tojik tili tojik xalqining hayotiy faoliyatining barcha qatlamlarini qamrab oladi. Tojik tili fors va doro tillari kabi boy tarixga ega. Atoqli tilshunos olimlarimiz Y.Rubinichik Tirevaning fikriga ko'ra, garchi ko'pchilik tilshunoslar tomonidan ko'plab tadqiqotlar qilingan bo'lsada, tojik frazeologiyasi hali to'liq tadqiq etilgan deb bo'lmaydi.

Tojik tili tilshunoslikning ko'plab sohalarida katta adabiy merosga ega. Abul Xasan Shohid Balxiy va boshqa tilshunos olimlar tojik tilining adabiy merosining boyishiga xizmat qilgan.

Ilmiy tadqiqotlar natijasida, tilning frazeologik fondi muttasil boyib boradi. Turli xil manbalarni o'zlashtirish jarayonlarining rivojlanishi, har qanday tildagi frazeologizmlarini boyitishning asosiy usulidir. Tildagi frazeologik fondni boyitish manbaalari quyidagilar:

- 1) professional nutq;

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

- 2) diniy ta'limotlar
- 3) mifologik adabiyot va ertak syujetlari;
- 4) Qadimgi yunon va rim adabiyoti;
- 5) yozuvchilarning asoslari.

Tilning leksik va frazeologik tizimi tilning o'z qatlami va assimilyatsiyaga bo'linadi. Til tarkibida leksema shakllarini o'zlashtirishdan tashqari, til frazeologiyasini o'zlashtirish hodisasi ham mavjud.

Shunga ko'ra, leksemalarda bo'lgani kabi, frazeologizmlar ham ikki guruhga bo'linadi: o'ziga xos frazeologik qatlam va assimilyatsion frazeologik qatlam. Ularga o'ziga xos frazeologik ketma-ketlik kiradi. Frazeologizmlar (tarvuz qo'ltig'idan tushdi, do'ppi yarmi to'la edi, u qulog'iga kirib-chiqdi), hayotidagi voqelik asosida shakllangan odamlar va unga tayanadigan tasvir. O'zlashtirilgan frazeologizmlar - moslashtirilgan iboralar boshqa tillar joriy tilga o'tgan: dry out of the water (suvdan quruq chiqmoq) tojik tilida "аз об хуш буромадан", to blacken someone's heart birovning qalbini qora qilmoq) tojik tilida "дили касеро сиёх кардан" kabi iboralar.

Tildagi frazeologizmlarni o'zlashtirishning asosiy usuli bu frazeologizmlarni kalsifikatsiyalashdir. Assimilyatsiya qilishda frazeologizmlar, to'liq va yarim sakrash yoki kalkalash orqali amalga oshiriladi. Masalan: "к ибо гази худ чен карда шават" - "to measure with its own gas" to'liq kalkalash hisoblanadi, "ба жо овардан" - "to accomplish" yarim kalkalash hisoblanadi.

Bundan tashqari, frazeologizmlarni o'rganishda, sodda usullar orqali yoki mukammal usullar orqali o'rganish ham bir-biridan farq qiladi. Agar ibora klasifikatsiya qilishning oddiy usulida o'rganilgan bo'lsa, keyin assimilyatsiya esa frazeologizm sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "рол бозу кардан", "зувоlesh пишиқ" iboralar tojik tili oddiy kalka hisoblanadi, "ноғорешба бозу кардан", "ба доми касе афтидан" "birovning nog'orasiga raqsga tushish" iboralari esa mukammal usulda o'rganilgan frazeologiya hisoblanadi.

Fors- tojik tillarining frazeologiyasiga oid ko'plab nashr etilgan ilmiy ishlar, XX asrning 50-60-yillarida V.V.Vinogradovning ilmiy asoslariga asoslanadi. Birinchi bo'lib, G'afforov o'zining olib borgan tadqiqot ishlarida tojik frazeologik birliklarining semantik tasnifi va ularning erkin sintaktik qurilmalardan farqini ko'rsatdi.

R. Jalilning, "Til va uslub" haqida monografiyasida frazeologizmlarni o'rganishga oid alohida bo'lim ajratgan. Tojik tilshunosligida birinchi marta R.G'afforov frazeologik birliklarning semantik klasifikatsiyasini amalga oshirgan va ularni 3 guruhga ajratgan.

Birinchi guruhga, R.G'afforov alohida komponentlar yordamida ma'nosi tushunilmagan so'z birikmalarini kiritdi va ularni frazeologik birikma deb nomlaydi.

Ikkinchi guruhga esa, metaforik frazeologik iboralar deb nomlaydi. Ular frazeologik birliklarning ichki ma'nosining ko'chma ma'nosining natijasida yuzaga keladi, frazeologik birliklar o'z ma'nosiga ko'ra, bu komponentlaridan farq qiladi.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

Muallif uchinchi guruhga alohida nom bermagan, lekin shunday bo'lsada, frazeologik birliklarning yana o'ziga xosligi ma'no ko'chishni hosil qilishidir.

X.Jalilov o'z tasnifida esa, frazeologizmlar to'rt guruhga ajratadi.

1. Frazeologik birikma xususiyatlari. Ular turg'un birikmalar, ular o'z-o'zidan tarkibiy qismlarga ajratilmaydi, bunday birikmalarning ma'nosi faqat komponentlarning yig'indisidan ma'no bildiradi: "лаклак дар ҳаво", "роф-роф рафтан".

2. Frazeologik chatishmalar. Ushbu turkumga, olim semantik bo'linmas birikmalarni kiritadi. Butun birikmaning ma'nosi komponentlar ma'nolari yig'indisidan keladi: "гули сари сабад", "об карда хӯрдан".

3. Frazeologik bog'lanishlar. Bular ma'noviy qismlar uchun turg'un iboralar va ularni tashkil etuvchi qismlari ma'lum bir mustaqil ma'noga ega bo'ladi: "зӯри ҳайдарий", "хизмати хирсона".

4. Frazeologik iboralar – semantik jihatdan

Ma'noviy qismlarga ajraladigan frazeologik birikmalar.

Bunday turdagi frazeologik birliklar tojik tilida juda kam uchraydi: "роҳи оҳан"

Tojik frazeologiyasining dolzarb masalalarini hal etish borasida, amaliy yechimlarni berishda yetarli malakaga ega tilshunosh olimlar tomonidan tomonidan yaratilgan frazeologik iboralar lug'atlari Tojikistonda frazeologiya nazariyasining shakllanganligini yaqqol namoyon etadi.

Bu davrda tojik tili frazeologiyasi sohasida eng katta yutuqqa erishganligining yaqqol misoli 2 tomlik "Farxangi iborahoi rextai zaboni hozirai tojik" (Phraseological dictionary of modern Tajik language) lug'atining yaratilishi bo'ldi. Lug'at M.Fozilov tomonidan tuzilgan hamda ushbu lug'at 1963- yilda nashr etilgan. Bu lug'at zamonaviy tojik tilining frazeologik iboralarning izohli lug'ati yaratilishida birinchi tajriba hisoblanadi. Izohli lug'atining birinchi jildining kirish qismida, tojik frazeologiyasining nazariy asoslariga ta'rif berilgan. Lug'atda hozirda tojik tiliga oid sakkiz ming frazeologik birlik jamlangan. Lug'at tarkibida bir qancha maqol ham bor, chunki bu lug'at muallifi frazeologik birlikni keng ma'noda tushuntirish tarafdori bo'lgan.

Frazeologizmlar, har qanday til birligi kabi ifoda va mazmunning yaxlitligini tashkil qiladi. Frazeologizmlarning asosiy xossasi mazmun hisoblanadi, agar unda ma'noviy yaxlitlik bo'lsa, u holda ifoda grammatik jihatdan ajratilgan holda yoziladi.

Frazeologik birliklarning so'z turkumlari bo'yicha guruhlari: ot so'z turkumli frazeologik birliklari: барги сабз, дасти рост, кори хайр, ойнаи нилгун; sifat so'z turkumli frazeologik birliklar: писту устухон, маликаи хубон, кухро занад, чонош мебарояд; frazeologik birliklar: сол – дувоздаҳ моҳ, охири охирон, сарам дилам, як чаҳон, дар як чашм пушида гушодан fe'l so'z turkumli frazeologik birliklar: ob karda xurdan, dastu po gum kardan va h.k.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

Leksik ma'nosiga ko'ra frazeologik birliklar mazmuni va uslubiy xususiyatlari: omonim frazeologik birliklar: аз худ рафтан, сурху сафед шудан, дил додан; ko'p ma'noli frazeologizmlar: дили касеро ёфтан, даҳонашро бастан; sinonim frazeologizmlar: таби касе кушода шудан, димоғи касе чоқ гардидан, гул-гул шукуфтан, тоқиро ба осмон партофтан, сар ба осмон расидан; omonim frazeologik birliklar: dilu bedil, dilu nodilon, dilu nimdil; antonim frazeologik birliklar: дил додан–дил мондан, дасти дароз – дасти кӯтоҳ.

Shuningdek, retorik frazeologik birliklar xubi xubon, zani zanon, mardi mard, oxiru oxiron kabilarga bo'lingan holda voqelikdagi muayyan ma'nolarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Keyingi yarim asr davomida tilshunoslik sohasida bir qator yangi monografiyalar, risolalar, og'zaki tadqiqotlar, ilmiy maqolalar, frazeologik lug'atlar yaratildi, bir nechta nomzodlik dissertatsiyalar va doktorlik dissertatsiyalari tayyorlandi, himoya qilindi, tojik tili tilshunosligining rivojlanishi uchun muhim bo'lgan yutuqlarga strukturaviy-grammatik, semantik-uslubiy va funksional-pragmatik qiyosiy-tipologik sohalarda olib borilgan tadqiqotlarda erishildi.

Tojik tili tilshunosligiga oid monografik tadqiqotlar va o'quv qo'llanmalar tarixiy va zamonaviy ishlarda qo'llanilgan frazeologizmlarning tahlili, ularning so'zlashuv nutqidagi o'rni va grammatik va tasviriy ifoda vosita sifatida ularning stilistik xususiyatlariga oid hisoblanadi.

Shunga qaramay, frazeologiya sohasida chuqur ilmiy izlanishlarni taqozo etuvchi bir qancha muammolar mavjud. Ulardan biri assimilyatsion frazeologizmlarni o'rganish muammosidir. Bugungi kunga qadar, tojik tilida bir nechta monografik tadqiqotlar yaratilgan, lekin dolzarb muammolar, masalan frazeologik belgi, uning bilan aloqasi lug'at tarkibi, yarim frazeologik belgi, uning ikkalasining frazeologik tizimidagi o'z qatlami ham tillar va xalqaro frazeologik qatlamda o'rganilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yo'ldoshev, B. (2003). Reflection of national mentality in phraseological units. Journal "Foreign Philology" (language, literature education). – Samarkand: Samarkand State Institute of Foreign Languages edition, № 4.
2. Yuldoshev, B. (1999). Fundamentals of phraseological methodology. – Samarkand. SamSU.
3. Tursunov, M. (2022). PROVERB AS AN ESSENTIAL LEXICAL UNIT REPRESENTING NATIONAL CULTURE AND IDENTITY. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 22(22).
4. Tursunov, M. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ГИПОРБОЛЕ В РАЗНЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЖАНРАХ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 22

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

5. Makhmudovich, T. M. ., & O'rinbekovna, U. M. . (2022). COMPARATIVE ANALYSIS OF SOMATIC PHRASEOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. IJTIMOY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMYIY JURNALI, 46–49.

6. Tursunov Mirzo Makhmudovich, & Akhmedova Gulmira Okhunjonovna. (2022). Analysis of Conceptual Metaphors Used in British Politicians' Speeches. Eurasian Research Bulletin, 7, 43–48.

7. Mirzo Makhmudovich Tursunov. (2022). ANALYSIS OF SOME ENGLISH IDIOMS CONTAINING POPULAR PROPER NAMES. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 5, 62–67.